

INSON KAPITALI TUSHUNCHASINING FALSAFIY TAHLILI

Xudayorova Zebuniso Otanazarovna,
NamDU mustaqil izlanuvchisi,
QK xizmatchisi Chirchiq OTQMBYU
Gumanitar fanlar kafedrasida katta
o'qituvchisi
matquliyevjasur@gmail.com
+998958304990

Annotatsiya. Ushbu maqolada inson kapitali, uning bugungi kunda jamiyatning barcha jabhalarida, xususan ta'lim tizimidagi o'rni va roli yoritilib, ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Mavzu doirasida inson kapitali tushunchasining sotsiologik, tarixiy, ilmiy, terminologik jihatlari obyekt sifatida tadqiq etilgan. Maqolada raqamlashgan jamiyat sharoitida inson kapitali va ta'lim tizimining bog'liqligi, aloqadorligi o'rganilgan. Inson kapitalini yuksaltirish asnosida jamiyatda mobillikni faollashtirish, ko'nikma va odatlarni shakllantirish, hamda daromadlar o'sib barqarorligini ta'minlash haqidagi xulosalar berilgan. Zamonaviy investitsiya hisoblanmish Inson kapitali va uning zamonaviy O'zbekiston ijtimoiy hayotidagi o'rni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kapital, raqamlashgan jamiyat, inson, qobiliyat, ta'lim, kompetentsiya, iqtisodiyot, ko'nikma, ijtimoiylashuv, investitsiya, sotsial mobillik, Yangi O'zbekiston, ta'lim, bandlik, jamiyat.

Abstract. In this thesis, the role of education, especially higher education, in the development of human capital was sociologically analyzed. although the topic requires a large amount of scientific theoretical study, it was studied as a dialectic of modern educational trends, social cooperation, and interrelationship. Conclusions on increasing social and economic empowerment through education, activating social norms and social mobility in young people, forming skills and habits, and ensuring the growth and stability of incomes are given.

Key words: human, ability, education, competence, economy, health, socialization, society, investment, social mobility, higher education, employment.

KIRISH

Mehnat bozorida ish joylarining intellektuallashuvi, raqamli iqtisodiyotga o'tish va bilimga asoslangan iqtisodiyotni shakllantirishda inson kapitalini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, dunyoning barcha mamlakatlarida inson kapitaliga sarmoya kiritish hamda uning sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jahonda inson kapitali insoniyatning va har bir davlatning taqdirini belgilaydigan asosiy mezoniga aylandi. Mamlakatimizda

bugungi kunda inson kapitalini shakllantirish, uning insonlar hayotini yaxshilash uchun qator strategik vazifalar amalga oshirilmoqda. Vaholanki, yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida ham inson kapitalini rivojlantirishga alohida urg'u berilgan. O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida "inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish" va bu orqali mamlakatning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligi darajasini va innovatsion jihatdan taraqqiy etganini belgilovchi asosiy omil sifatida inson kapitalini rivojlantirish, "davlat – jamiyat – inson" tamoyili asosida ishlash tizimini takomillashtirish dolzarb vazifalardan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Inson kapitali tushunchasining nazariy asoslari o'tgan asrning o'rtalarida faylasuf, sotsiolog, siyosatchi olimlari va iqtisodchilar orasida vujudga kela boshladi. Jumladan XX asr oxiri va XXI asrlarda g'arb olimlaridan G. Bekker, T.Shuls, P. Druker, M.Bloug, D.Romer, D. Minser, S.Polachek, N.Menkyu, D.Benxabib, E.Denison, R.Solov, J.Kendrik, S.Kuznets, S.Fabrikant, M.Shpigel, D.Veyl, A.Gujon, R.Lukas, D. Koen, M. Soto, V.Luts lar, MDH mamlakatlari hududida esa L.Simkina, A. Koritskiy, Y.Korchagin, I.Skoblyakova, V.Birbkov, S.Kovalenok, Z.Xabibullina, A. Podberezkinlar o'rganilgan.

Zamonaviy inson kapitali tushunchasining iqtisodiy nazariyalari T. Shuls, G.Bekker, E. Denison, R. Solov, J.Kendrik, S. Kuznets, S. Fabrikant, I. Fisher, R.Lukas va boshqa olimlar tomonidan ishlab chiqilgan. Inson kapitali nazariyasini iqtisodiy jihatdan o'rganganda institutsional nazariya, neoklasik nazariya, neo-Keynesianizm va boshqa xususiy iqtisodiy nazariyalarga ajratish mumkin.

Inson kapitalini rivojlantirishning iqtisodiy jihatlari, nazariy-metodologik asoslari va ijtimoiy-falsafiy jihatlari, milliy qadriyatlarning va raqamlashtirishning inson kapitalini rivojlantirishdagi roli va ahamiyatini mamlakatimizda akademik olimlarimizdan R.Abdullayeva, Q. Abduraxmonov, S. G'ulomov, Sh. Akramov, M.Abdullayeva, Q. Nazarov, F.Yuldasheva, G.G'affarova, G.Jalalova,

M.Sharipov, M.Sodirjonov, Z. Abdullayevlar tomonidan ham o'rganilib, ilmiy jihatdan izlanishlar olib borilmoqda.

A.Smit insonni ijtimoiy boylikning bir qismi va ishlab chiqarishning pirovard maqsadi, A. Marshall esa boylik to'plashni inson taraqqiyoti bilan bevosita bog'lab tushuntiradi. Inson kapitali rivojida ta'lim masalalari muhim o'rin tutishini ilgari surgan ingliz olimi P. Uolsh bo'lib, "inson kapitali bu – xarajatlarni foyda bilan qaytarish uchun sarflangan harajatlarni talab etadi va qo'shimcha tarzda unga xizmat qiladi" degan fikrni ilgari suradi.

T.Shuls va G.Bekker tadqiqotlarida "inson kapitali" omili faqat inson (ta'lim va kasbiy mahoratlar bo'yicha)ga sarflangan investitsiyalar majmui sifatida tushunilib, uning natijasida sotsiumning ishlash qobiliyati oshdi.

MUHOKAMA

Zamonaviy sharoitda inson kapitalini shakllantirish uzluksiz ta'lim tizimi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, insonda natijalarga erishish va daromad olish uchun o'z kasbiy faoliyatida qo'llashi mumkin bo'lgan ma'lum bilim, qobiliyat va ko'nikmalarni doimiy ravishda shakllantirishni nazarda tutad. Dunyoning ilg'or xalqaro ilmiy tadqiqot institutlarida va ijtimoiy-falsafiy masalalarni tadqiq etuvchi markazlarda inson kapitali konsepsiyasi, inson kapitalini shakllantirish mezonlari va uni rivojlantirish omillarini ishlab chiqish, inson kapitalining tuzilishi va turlari hamda uning jamiyat modernizatsiyasi, barqaror rivojlanish va ijtimoiy rivojlanish omili ekanligi kabi muammolar tadqiq etilmoqda.

Inson kapitali o'z tarkibida bir qator ijtimoiy-biologik yaxlitlik komponentlarini qamrab oladi va uni sotsiumga yo'naltirib boradi. Bular demografik, sog'liqni saqlash, ta'lim, mehnat, madaniy, fuqarolik, ma'naviy-axloqiy, axborotlarga egalik komponenti va shu kabilardan iborat. Belgilangan tarkibiy qismlarning har biri kapital sifatida ijtimoiy zarur faoliyat turlari va funksional imperativlarga mos keladi. Shu bilan birga, inson kapitaliga xizmat qiluvchi uch xil salohiyat turini ajratib ko'rsatish mumkin. Bular: a) shaxs va jamoaning ehtiyoj, qobiliyat va ijtimoiy hayotni qo'llab-quvvatlashga oid komplekslar tizimi; b) ehtiyoj, qobiliyat va malakaga oid tizimlar majmuasi;

v)odatiy hayot faoliyatidir. Inson kapitalining rivoji ham shaxsning ongi, odob-axloqi, ma'naviyati, dunyoqarashi, talab-ehtiyojlarining qondirilishi, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy munosabatlarga, ijtimoiy tuzum mohiyati va tabiatiga bevosita bog'liqdir. Jamiyat qanday bo'lsa, ijtimoiy munosabatlar majmui bo'lgan inson kapitali ham unga mos bo'ladi.

Inson aql-idrok sohibi bo'lganligi uchun real dunyodagi voqealarni biladi, ilmu tafakkuri, mehnati, salohiyati bilan dunyoni boshqaradi. Inson kapitalining yuksalishiga uni o'rab turgan barcha ijtimoiy muhitda ro'y berayotgan voqealar ta'siri kuchli bo'ladi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da inson faktori, inson omili va inson kapitali xususidagi sharhlar "inson" va "omil" so'zlariga bag'ishlangan izohlarda, afsuski, mavjud emas.

Ammo, bu so'zlar hamda ish kuchi, inson faktori, inson omili birikmalarining tilimizda amaliy qo'llanilish an'alariga tayanib, ularning anglatgan ma'nolari xususida mulohaza yuritish mumkin. "Ish kuchi" o'zbekchada odamning biologik va fizik imkoniyatlariga ("kuch") tayangan holda mehnat faoliyatini amalga oshirilgan vaziyatlarga qo'llaniladigan iboradir. Masalan: 1960-yillarda Angliya va Fransiya mamlakatlari iqtisodining ish kuchiga bo'lgan talabi asosan sobiq mustamlakalardan kelgan qora ishchilar hisobiga qoplanar edi (Gazeta – archive).

«Inson faktori» 1980-yillarda tilimizga rus tili orqali kalka yo'li bilan tarjima qilish tufayli(chelovecheskiy faktor - inson faktori) kirib kelgan birikma va tushunchadir.

Bugungi kunda zamonaviy dunyo nazdida resurslar o'z doirasini kengaytirib bormoqda, endi an'anaviy hisoblab kelingan uch resurs: mehnat, yer, kapital omillariga fan-texnika taraqqiyoti omili ham qo'shildi, axborot va bilimlar esa eng muhim resurslarga aylandi. Innovatsion iqtisodiyot bevosita ana shu asosda shakllanib, ushbu iqtisodiyotda inson va uning salohiyati hal qiluvchi rol o'ynamoqda.

O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi va uni 2022-yil – "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi ham aslida manashunday kapitallar bilan iqtisodiy va ijtimoiy

hayotimizni boyitish uchun yaratilgandir. Qabul qilingan yangi taraqqiyot strategiyasida yettita ustuvor yo'nalish bo'yicha "Inson qadri uchun – 100 ta maqsad" belgilangan. Ular orasida adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirishga oid vazifalar bor. Binobarin, inson kapitaliga e'tiborni kuchaytirishimiz, buning uchun barcha imkoniyatlarni safarbar etishimiz shart.

Jamiyat turmushi va iqtisodiyotda inson faktorining (Human Factor) va umuman inson kapitali (Human Capital) tushunchasining ommalashuvi yetakchi rivojlangan davlatlarda bu xususdagi tadqiqotlarning avj olishiga olib keldi. Amerikalik ikki iqtisodchi olim - Teodor Shuls (1979) va Geri Bekker (1992) inson kapitali nazariyasining asoslarini ishlab chiqdilar va bu tadqiqotlari uchun xalqaro Nobel mukofotiga sazovor bo'ldilar. Bu olimlarning inson kapitali tushunchasiga bergan ta'rifini ham qisqacha ushbu satrlarda umumlashtirish mumkin: «inson kapitali – shaxsning o'zi va umuman, jamiyatning ko'p sonli ehtiyojlarini qoplashga xizmat qiladigan bilimi, qobiliyati va ko'nikmalari yig'indisidir».

Inson kapitali nazariyasi asoschilarining bu qisqacha ta'rifi vaqt o'tishi bilan insoniyat turmushida yuzaga kelgan o'zgarishlar tufayli yil sayin kengayib va mukammallashib bormoqda. Bugungi kunda inson kapitali haqidagi nazariya iqtisod fanining mustaqil tarmog'iga – bilim iqtisodi yo'nalishiga aylandi.¹

Inson kapitali tushunchasining markazida albatta har doim inson bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Ammo bugungi kunda bu tushunchaning zamirida yaxshi ta'lim olgan, ijodkor va tashabbuskor, yuqori professionalizmga ega inson yotmoqda. Binobarin, yuqori texnologiyalarga asoslangan va innovatsion mahsulot ishlab chiqaruvchi iqtisodiyotni faqat ana shunday professional ishchi, injener-texnik xodim, menedjer va boshqaruvchilarning armiyasi vujudga keltirishi va boshqarishi mumkin. AQSH, Yaponiya va G'arbiy Yevropadagi boshqa rivojlangan mamlakatlarning namunasi inson kapitali hozirgi davrda zamonaviy iqtisod va jamiyatni shakllantirish va rivojlantirishning asosiy ishlab chiqarish va ijtimoiy faktori ekanligini ko'rsatmoqda. Inson kapitali tushunchasi inson faktori

¹ Kurganskiy S.A. Vvedeniye v teoriyu chelovecheskogo kapitala. - SPb.: GUEF, 1999. -60 S.; Korchagin Y. A. Sovremennaya ekonomika Rossii. - Rostov-na-Donu: Feniks, 2008 ISBN 978-5-222-14027-7.

va insonning imkoniyatlari (resurslari) tushunchalarining yig'indisi bo'lishdan tashqari endi uning iqtisodiy kategoriya ekanligi barcha tarafidan tan olinmoqda.²

Biz YAIM ni o'stirish uchun ham albatta ushbu "kapital"ni ko'paytirmog'imiz zarur. Boisi shuki, kuchli va ilm-salohiyatga ega bo'lgan shaxslarga ega davlat iqtisodiyoti har qachon baquvvat va barqaror bo'lib, keyingi islohatlar uchun zamin hozirlanadi.

Rivojlangan mamlakatlarda ta'limning to'lik sikliga investitsiya kiritishga, ya'ni, bola 3 yoshdan 22 yoshgacha bo'lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga katta e'tibor beriladi. Chunki ana shu sarmoya jamiyatga 15-17 barobar miqdorda foyda keltiradi. Bizda esa bu ko'rsatkich atigi 4 barobarni tashkil etadi. Shu nuqtai nazardan ta'limga yo'naltirilgan investitsiyalar nafaqat mamlakatni rivojlantirishning muhim usuli, inson kapitali va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish istiqbollari yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy siyosatdir. Buning natijasida inson kapitalini takomillashtirib moddiy fapovonlik va sog'lom turmush tarziga erishiladi. Shuni ta'kidlash keppakki, inson kapitali har bir insonning individual kapital shaklidir. Inson qobiliyatlari, bilimlari, ko'nikmalari va tajribasi har bir yosh fuqaroning shaxsiy mulki hisoblanadi. To'liq o'rta ma'lumotga ega kishilar bilan universitet diplomiga ega mutaxassislar o'rtasidagi farq solishtirilganda, oliy ma'lumotli kishilar topgan daromad va keltirilgan foydada afzallik keskin farqlar bilan ajralib turishini ko'rish mumkin. Masalan, Indoneziyada oradagi farq 80 foizdan oshsa, Ushbu ko'rsatkich Paragvayda 300 foizni tashkil etgan. uning faoliyati makon-zamonda cheksiz bo'ladi, chunki bilimlar ma'lumotlar manbasi sifatida axborotlarni nafaqat manzilga tezda etkazadi, balki tahliliy prognoz asosida istiqbolni belgilaydi.

Ko'pgina rivojlangan davlatlar, xususan, Yaponiya, Malayziya, Singapur va Janubiy Koreya kabi mamlakatlarning rivojlanish japayonida ta'lim tizimi hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. Bugungi kundagi rivojlanish japayonlari bizning ham oldimizga ushbu davlatlar singapi mehnat bozorida talab katta bo'lgan sohalar bo'yicha kadrlar tayyorlash masalasini ko'ndalang qo'ymoqda. Hozirgi davrda

² Paulman .V F. O chelovecheskom kapitale > http://lit.lib.ru/p/paulxman_w_f/text_0900-1.shtml (December, 2014)

jahon bozorida shunday kasb va hunarlar vujudga kelganki, ularning aksariyati universitet va kollejlarda emas, balki oddiy o'quv markazlarida uch yoki bir yilda emas, juda qisqa vaqt ichida tayyorlanmoqda.

Inson kapitali nafaqat xalqaro darajada, balki mahalliy sharoit, shu jumladan, hududiy xususiyatlarga ko'ra ham ta'lim va amaliy faoliyat jarayonida inson tomonidan qo'lga kiritilgan bilim, ko'nikma hamda qobiliyatdir. U birinchi navbatda, kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish va amalga oshirishga imkon beradi. Kapital ta'lim japayoni va ijodiy faoliyatda shakllanadi hamda ijtimoiy ishlab chiqarishning ma'lum bir sohasida qo'llaniladi. Biz oliy ta'lim tizimini yangi sifat bosqichiga ko'tarish, oliy o'quv yurtlari tizimini yanada rivojlantirish, sohadagi mavjud muammolarni baptaraf etish, pirovardida ilmfanning yirik o'choqlariga aylantirishga alohida e'tibor qaratamiz. Aholining oliy ta'lim bilan qampab olinganlik darajasi muttasil oshirib boriladi. Har qanday inson kapitalining sifat darajasi mamlakat miqyosida hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojiga bevosita ta'sir ko'psatadi. Bunda biz (ekspertlar fikri ham) doimiy ta'kidlab keladigan "ta'lim faqatgina shaxsning kelajakdagi muvaffaqiyati emas, balki jamiyat va qolavepsa millatning jamoaviylikga yo'naltirilgan kelajagiga sapmoya sifatida ta'sir ko'rsatishini ta'kidlashimiz yangicha yondashuv bo'ladi. Inson kapitali ma'lum bir chegara qiymatidan oshib ketganda, jamoaviylikka innovatsion ta'sir ortadi. Oliy ma'lumotli odamlarning yuqori foizga erishishi, bizning nazarimizda "qadriyat va udumlarrga asoslangan jamoaviylik"ni "innovatsion jamoaviylik" ka yoki yaratuvchi xalq (millat)ga aylantirish kafolatini beradi. Yuqorida ta'kidlanganidek, har qanday inson kapitalining rivojlanganlik va mukammalligi asosiy kopponent hissoblanadigan ta'lim sifatiga va davomiyligiga bevosita bog'liq. Zamonaviy oliy ta'limga alohida urg'u berilar ekan, endi diplomli mutaxassis emas, balki raqobatbardosh, malakali va irodasi mustahkam, yangicha davr ruhiga mos fazilatlar (bosiqlik, vazminlik, diplomatiya, muloqot madaniyati, ijobiy xarakter va shu kabilar)ga ega kadrlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Rivojlangan davlatlar va korporatsiyalarning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, universitetda olingan ta'lim pragmatik belgilarni ifodalovchi darajaga qarab

joylarda bandlik darajasining nafaqat miqdori, shu bilan birga sifatini ham oshiradi.

XULOSA

Yuqoridagi ta'riflardan shunday xulosa qilish mumkinki, inson kapitali bu oddiy bir termin emas, balki zamonning eng ilg'or qatlami bo'lgan yetuk kadrlarga berilgan nisbatdir. Ushbu nisbat berilgan jumla bugungi raqamlashgan jamiyatning barcha talablariga javob bera oluvchi shaxslarga qo'llanilishi juda o'rinlidir. Zero, inson kapitali uchun tikilgan sarmoya hamisha o'zini ming chandon oqlay oladi. Biz buni ushbu "kapital" ni yetishtirib berishda beqiyos o'ringa ega bo'lgan ta'limga berilgan e'tibor va investitsiyalarning keyingi davrda olib keladigan foyda ko'lamini orqali ham bilishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. -Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. -B.51-230.
2. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida PF-60, <https://lex.uz>. 28.01.2022. –B-2,3.
3. Питер Друкер. Эффективный управляющий. – М.: ВЦИ, 1994. – С. 268.
4. Копитский А.В. Введение в теорию человеческого капитала // http://sibupk.nsk.su/New/04/chairs/c_theory/kapital/book1.htm
5. Корчагин Й.А. Современная экономика России. - Rostov-na-Donu: Feniks, 2008 ISBN 978-5-222-14027-7.
6. Курганский С.А. Введение в теорию человеческого капитала. - SPb.: GUEF, 1999. -60 S.
7. Becker G. S. Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. – University of Chicago press, 2009.
8. Becker G. S. Human capital and the economy //Proceedings of the American philosophical society. – 1992. – Т. 136. – №. 1. – S. 85-92.
9. Коменский Й.А. Концептуализация формирования человеческого капитала в социо-экономической системе региона // Научные сообщения. Экономика и управление. 2010. №5. – С.102–110.

9. Ходжалова Х.М. Человеческий капитал современной семи // Креативная экономика. 2014. №11(95). – С. 62–72.
10. Паулман В.Ф. О человеческом капитале http://lit.lib.ru/p/paulxman_w_f/text_0900-1.shtml (December, 2014)
11. Ali, Muhammad. O‘z-o‘zingni anglab yet. - Toshkent: “Sharq” nashriyoti, 2012. -B.347.
12. Gaffarova, G.G. (2022), Murakkab tizimlarda axborot generatsiyasi. – Toshkent: Noshir, - 224 b.
13. Sodirjonov M. M. Innovatsion taraqqiyot yo‘lida inson kapitalini rivojlanish jarayonlarini optimallashtirish imkoniyatlari // Jamiyat va boshqaruv. – Toshkent, 2020. – №2 (88). – B. 57.
14. Sodirjonov, M. "Inson kapitali rivoji shaxsning ongi, bilimi, axloq odobi, dunyoqarashiga bog‘lik // "Yangi O‘zbekiston” gazetasi, 10 (2022).
15. Sodirjonov M.M. Inson kapitali pivojlanish jarayonlarining etnosotsiologik xususiyatlari (Farg‘ona vodiysi misolida). Sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2022. – B. 94.
16. Xudayorova Z.O. “Digitization in the educational system of new Uzbekistan: problems and prospects” (Yangi O‘zbekiston ta’lim tizimini raqamlashtirish: muammo va istiqbollar). ASADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, Vol. 12, Issue 10, October 2022.(SJIF 2022=8.252)
17. G‘affarova, G.; Norboyeva, D. (2023). Kreativlik falsafasi. Monografiya. – Chirchiq: “Zebo print”, – 105 b.
18. Гаффарова, Г. (2023). Молодежного Сознания В Цифровом Обществе. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 4(2), 13-17.
19. Gaffarova, G. (2022). Characteristics of Interdiscipline Approaches: Philosophical Analysis. *Journal of Ethics and Diversity in International Communication*. Volume: 2 Issue: 5, P.55-60.
20. G'affarova, G.; Qodirov, B. (2022). Structural fundamentals of action strategy. *Journal of Positive School Psychology*. Vol.6, No.4, -Pp.9492-9500.

